

HEYDEN SEBALD «GYERMEKI BESZÉLGETÉSEI»- NEK KRAKKAI TÖREDÉKE.

DR. MELICH JÁNOSTÓL.

(Egy melléklettel és két szövegközi hasonmással.)

Az a mű, a melyben a legrégebb nyomtatott összefüggő magyar szöveg található, Heyden Sebald «Puerilium colloquiorum formulae» cz. latin-német-lengyel-magyar nyelven megjelent könyve. A könyv latin-magyar szövegét Dézsi Lajos adta ki ezzel a címmel: «Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1897.» (Különlenyomat csekély változtatásokkal az «Irod. tört. Közl.»-ből.)

A következő sorok megértéséhez Dézsi dolgozatából ezeket kell tudnunk: 1. Heyden Sebald «Puerilium colloquiorum formulae» cz. művének első, latin-német kiadása Dézsi szerint 1528-ban jelent meg. Ezt követte egy latin-német lengyel, majd később egy latin-német-lengyel-magyar átdolgozás. — 2. A négynyelvű, magyar részt is tartalmazó átdolgozás *előszőr* 1531-ben jelent meg Krakkóban, Viator Jeromos nyomdájában. Ennek a műnek *egyetlen példánya*, a melynek azonban az A, A₂ és I₂ jelzetű levelei hiányzanak, megvan a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Orsz. Könyvtárában; könyvtári jegye RMK. 5. — 3. A krakkai Jagello-egyetemi könyvtár *XII. b. 87.* jegy alatt «Heyden Sebald Formulae puerilium colloquiorum. Cracoviae, 1531.» czímmel őriz egy töredéket, a mely Heyden művének négynyelvű kiadásából való s a melyet könyvtárlából fejtettek ki. A töredék négy levélből áll, jelzetük B, B₁ B₁₁ + 1 (lásd a mellékletet). E töredék Heyden egyetlen ismert, magyarnyelvű kiadásával sem egyezik s Dézsi-nek az a nézete róla, hogy talán az 1531. évben megjelentnek a javított kiadása.

A mikor Dézsi értekezése megjelent, részletes ismertetést irtam róla a Magyar Nyelvőr XXVI. és a Magyar Könyvszemle Új folyamának V. kötetében. Ez ismertetéseimben két dologra fektettem súlyt: *a*) újabb adatokkal azt igyekeztem bizonyítani, hogy Heyden művének magyarra fordítója valóban Sylvester János volt; *b*) nyelvi bizonyítékok alapján annak a nézetemnek adtam kifejezést, hogy *Heyden művének Krakкаи Töredéke a legrégebb magyar nyomtatott könyv*, a mennyiben ennek hamarabb kellett napvilágot látnia, mint az 1531. évi, Heyden legrégebbnek tartott magyar kiadásának.

Czikkemet aztán így fejeztem be: «A legrégebb meglevő nyomtatott magyar szöveg tehát a Krakкаи Töredék. Vajha a nézetet minél előbb egy teljes példány előkerülésével erősíthetnők meg». (Magyar Könyvszemle, új foly. V. 30 l. és lásd még M. Nyr. XXVI. 403.)

Az elmúlt nyáron Krakkóban voltam s ott magyar könyvészeti dolgokat tanulmányoztam. Így akadt a kezembe a most megjelenő Estreicher-féle nagy alfabetikus katalogus (cízime: Bibliografia polska 140.000 druków — Polnische Bibliographie. Jahrhundert XV. bis XVIII. Alphabetisch geordnet von Dr. Karl Estreicher Krakau, 1891., eddig megjelent az A—P, I—XIV. kötetben), a melyben Heyden neve alatt olyant olvastam, a miből a fentebbi kérdés végleges eldöntését reméltem. E katalogusban ugyanis Heyden-ről ez van (magyar fordításban):

«HEYDEN SEBALD Nürnbergből (1488, + 1562). Puerilium Colloquiorum Formulae pro primis Tyronibus per Sebaldum Heyden ex comitorum Campo hinc inde collecte jam denuo Germanico Polonico ac Ungarico ideomata... (Végén:) Cracoviae apud Hieronymum Vietorem Anno M.DXXVII. (1527). mense Augusto. 8-rétben, 38 számozott levél. Ajánlás: «Puerio Ludovici Decii filiolo... Anselmus Ephorinus».

A mi irodalmunk rég tudja, mert Estreicher annak idején személyesen is közölte tudósainkkal, műveiben meg mindig emlegette, hogy Estreicher szerint Heyden legrégebb magyar kiadása *1527-ből* való. Személyes közléseiben azt is tudatta Estreicher, hogy ez a kiadás a szentpétervári Csász. Nyilvános Könyvtárban található. (V. ö. Magyar Könyvszemle, régi foly. IV. 172.) Feltűnő azonban, hogy ezt a szentpétervári példányt sem

Dézi Lajos (V. ö. Heyden Seb. 14.), sem pedig e sorok írója a legszorgosabb kutatás után sem tudta megtalálni. Dézi Bičkoffal, az illető könyvtár igazgatójával kerestette, nekem Petroff Alexej tanár volt segítségemre, de az ő válasza is az, hogy ilyen könyv a szentpétervári Csász. Könyvtárban nincs. De nem valószínű, hogy ilyen könyv egyáltalában van, a következő okokból:

a) Estreicher ez 1527. évi kiadást olyan cízzel közli, a mely nem egyezik a régebben közölt cízzel (lásd Magyar Könyvszemle IV. 172 l.). Az Estreicher által adott cím egy késői kiadás után készültnek látszik.

b) Feltűnő, hogy e kiadásról azt állítja, hogy 38 számozott levélből áll, holott Heyden előttünk ismert régi kiadásai nem számozva, hanem ívjelző betűkkel ellátva jelentek meg.

c) Heyden első, latin-német része először 1528-ban jelent meg, ennél fogva a belőle készült átdolgozás nem jelenhetett meg 1527-ben.

Mindezek alapján az a meggyőződésem, hogy Estreicher közlésében valami hiba van.

Az, a minek Estreicher művében azonban megörültem, nem az 1527. évi kiadásról való híradása volt, hanem az, a mit az 1531. éviről mond. Erről ugyanis a nevezett katalogusban folytatólag ez van (magyar fordításban):

«Ugyanaz (értsd: Heyden Sebald műve...) lengyelül, németül, latinul és magyarul. Cracoviae, apud Hieronymum Vietorem. Anno M.D.XXXI. (1531). Cum gratia et privilegio. 8 rétbén. Lásd Szabó K., Régi Magyar Könyvtár, 1. lap. Példány van belőle a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában és Wilnóban». E közlés szerint tehát a mi múzeumi csonkapéldányunk nem unicum, mert van belőle *Vilna*-ban is egy példány. Minthogy közelebről nincs megmondva, milyen vilnai könyvtárban található meg a nevezett könyv, a katalogus jelenlegi szerkesztőjétől, Estreicher Stanislaw egyetemi tanártól, Estreicher K. fiától kértem felvilágosítást. Estreicher St. azt a felvilágosítást adta nekem, hogy édesatyja Vilnában csakis egy magánkönyvtárban, az úgynevezett Evang. Synodalis könyvtárban dolgozott, nyilvános könyvtárba édesatyját az oroszok, lengyel ember letére, nem engedték be. A könyvnek tehát Vilnában az Evang. Synodalis

könyvtárban kell lennie. Sajnos, hogy ezt a példányt mindeideig a nevezett könyvtárból nem sikerült megkapnom. Egy orosz ismerősöm kereste a nevezett könyvtárban e művet, de nem találta meg. Válaszában azt írja nekem, hogy e mű sem a vilnai Evang. Synodalis könyvtárban, sem pedig a vilnai Nyilvános Könyvtárban (Publičnaja Biblioteka) nem található fel. Mindazonáltal nekem erős a hitem, hogy ezúttal Estreicher nem tévedett s a művet tovább kerestetem.

Addig is azonban, míg ez a vilnai példány előkerül, szükségesnek tartom, hogy Heyden legrégebb magyar szövege, az ú. n. Krakкаи Töredék hasonmásban is közzététessék. Közzé kell tennünk azért is, mert, mint említettem, nézetem szerint *ez a legrégebbi nyomtatott magyar szöveget tartalmazó nyomtatványunk*. Hogy ez a Krakкаи Töredék régibb az 1531. évi kiadásnál, azt régibb és újabb bizonyítékaim alapján a következő sorokban igyekszem valószínűvé tenni.

Bizonyításom abból fog állani, hogy a Krakкаи Töredék szövegét minden szempontból összevetem az 1531. évi kiadás megfelelő szövegével. A két szöveg ugyanis nem mindenben egyezik s ép ez eltérésekből lehet a Krakкаи Töredék régibb voltára következtetni.

A) Eltérések a latin-magyar szövegben, a melyeknek semmi különösebb bizonyító erejük nincs:

B₁ lp.: *Thavozzal—Thavozzal*¹ | *wirradotth—virradotth* | *Nondum—Non dum* | *somnolentior—sumnolentior* | *Ewethpelyehnel—Eweth pelyehnel* || *B₁₁* lp.: *Mayd—Maid* | *thyged—thiged* | *keolthelekefel—keoltelekefel* || *B₁₁₁* lp.: *byzonyawal—bizon yawal* | *Tyzenkettheo—Tyzenkettheodyk* || *B₁₁₁₁* lp.: *veelle—weelle*.

B) Eltérések a magyar-latin szövegben, a melyek azt bizonyítják, hogy az 1531. évi kiadás a Krakкаи Töredékkel szemben gondatlan kiadás:

B₁ lp.: *ynkaabb—ynkaabh* || *B₁₁* lp.: *Ennye nagy—Enne nagygy* | *hora—hora* | (semmi)—*il* | *Alkolmas—Alkomas* | *G* (Horam

¹ Az A) B) C) alatti idézetekben az elől álló adat mindig a Krakкаи Töredék adata, az utána következő a Dézsi által kiadott 1531. évi kiadásból való.

előtt)—*H* || *B*₁₁₁ lp.: *H* (Quotam és Quota előtt)—*K* (hibásan) | *J*—(semmi Duodecima előtt) | *H*, *I*, *H*—*K*, *K*, *K* (hibásan) | *in*—*ad* | *K*—*R* || *B*₁₁₁₁ lp.: *eggy*—*eogy* | *haznalz*—*gaznalz* | *K* (Quam, Quid előtt; Do előtt hiányzik)—*L*, *L*, *L* (hibásan).

E *B*) csoport alatt felsorolt eltérések túlnyomó részben az 1531. évi kiadás sajtóhibái. E sajtóhibákat kétféleképp lehet magyarázni; mondhatjuk, hogy a Krakкаи Töredék a javított kiadás (ezt mondta Dézsi Lajos is) az 1531. évből, de állíthatjuk azt is, hogy az 1531. évi egy régibb kiadásnak, a Krakкаи Töredéknek a megrontott újabb kiadása. Hogy e két felfogás közül melyik a helyesebb, azt a *C*) és a *D*) pont alatt felhozott érvek döntik el.

C) Nyelvjárási eltérések az 1531. évi kiadás és a Krakкаи Töredék magyar szövegében:

Heyden Sebald latin-német könyvét magyarra Erdösi Sylvester János fordította. Ezt a nézetet először Rómer Flóris, a mű első felfedezője mondta ki s Toldy Ferencz az 1531. évi kiadást 1875. febr. 17-én a M. Tud. Akadémiának úgy mutatta be, mint Erdösi Sylvester J. szellemi termékét. Hogy a latin szöveget magyarra Sylvester fordította, azt Ballagi Móron kívül már akkor is mindenki valószínűnek tartotta. Ballagi ugyanis kétségbevonta, hogy magyar ember Heyden művének következő helyét: «Oppido laetor» így fordíthassa: «Igen örülöm», már pedig Heyden 1531. évi kiadása magyar szövegében *örülöm* (V. ö. Dial. VII., XXIV.) van *örülök* helyett. Ballagi ellenvetése azonban nem ellenvetés; Ballagi nem tudta, a miről ma ki-ki meggyőződhetik a Nyelvtört. Szótárból, hogy a régi magyar nyelvben az *örülni* igét transitív értelemben is használták. Ime egy példa a sok közül: A Lányi-kódex című magyar nyelvemlék 357. lapján ezt olvassuk (Nyelvemléktár VII. 380.):

«Ewrwlze zerelmes atyamfya hogy az keresthyen hytbe halz meg felelyen *Ervlek*, Erwlse hog' ez regulas zerzetbe halz meg' Mong'on *erwlem*...»

Az *örülöm* tehát nem akadály Erdösi Sylvester szerzőségének, annyira nem, hogy Dézsi, Heyden 1531. évi szövegének kiadója értekezésének már a címében is azt mondja, hogy dolgozata «adalék Sylvester János irodalmi működéséhez».

Ha tehát Heyden magyar szövege Erdősi Sylvester-től való, nyelvileg e szövegnek egyeznie kell Sylvester Új-testamentoma nyelvével. A részletes összehasonlítás im itt következik:

α) Sylvester J. Új-testamentomában a kérdő *ë* szócska *kivétel nélkül i* alakban van (olv. *i* vagy *í*). A Krakкаи Töredékben és az 1531. évi kiadásban ez van:

Krakкаи Töredék	1531. évi kiadás
<i>Hallodi</i> serkenyfel	<i>Hallodi</i> serkenyfel
Nem <i>zygyenledy</i> the zamaar	Nem <i>zygyenlede</i> the zamaar
<i>Hallodi</i> myth thyzewnk	<i>Hallode</i> myth thyzewnk.
<i>Hallodi hallodi</i> maragy megh	<i>Hallode hallode</i> maragy megh.
Chak ennyben sem <i>enghecczy</i>	Chak ennyben sem <i>engheccze</i> .

Az összehasonlítás eredménye ez: A Krakкаи Töredékben a kérdő *e* mindig *i* (írva *i*, *y*), tehát úgy, mint Sylvester más műveiben, ellenben az 1531. évi kiadásban az *i* mellett *e* is van, a mely Sylvester más műveiben *sohasem* fordul elő.

β) Sylvester a *lesz* igét így ragozza: *líszek, lísz, líszen, lígen*; ugyanígy ragozza a *tesz* igét is. A tárgyalt nyomtatványokban ezt találjuk:

Krakкаи Töredék	1531. évi kiadás
Ymmar mayd elseo <i>lyzen</i>	Ymmar mayd elseo <i>lezen</i>
Hallodi myth <i>thyzewnk</i>	Hallode myth <i>thyzewnk</i>
Wayha ez ygaz <i>lygyen</i>	Wayha ez ygaz <i>lygyen</i>
Hytmeth adom hyw <i>lyzek</i>	Hytmeth adom hyw <i>lyzek</i> .
Hogy the hytethlen nem <i>lysz</i>	Hogy the hytethlen nem <i>lysz</i> .

Az összehasonlítás mutatja, hogy a Krakкаи Töredék teljeseen egyezik Sylvester Új-testamentoma nyelvével, ellenben az 1531. évi kiadásban olyan hangalakban is előfordul a *lesz* (V. ö. *lyzen—lezen*), a milyen Sylvester más műveiben nincs.

γ) Trócsányi Zoltán «A XVI. századbeli nyomtatványok *e*-jelölései» (Budapest, 1908. Különnyomat a Nytud. Közl. 38. kötetéből) cz. dolgozatában kimutatta, mikor használ Erdősi Sylvester *í*, mikor *ę* s mikor *ê* jegyet a zárt *é*-ből lett *í*, a zárt *é* és a nyílt *é* jelölésére. A Krakкаи Töredék és az 1531. évi kiadás *í*-ző nyelvjárásban vannak megszerkesztve, akárcsak Sylvester más művei. Irodalmi *é* helyén *í* van a következő

esetekben: *Kyrlek—Kyrlek*¹ | *thyged—thiged* | *kyrlek—kyrlek* | *Miyrrth—Miyrrth* | *fyylz—fyylz* | *kethsygh—kethsygh* | *muyrrth—muyrrth* | *Bezidem—Bezidem* | *ewressyghem—ewressyghem*. Csak egy esetben van eltérés s az ez:

Krakкаи Töredék

1531. évi kiadás

Myth *zygyenlenyk*

Myth *zegyenlenyk*.

Az összehasonlítás mutatja, hogy az irodalmi, eredeti zárt *é* helyén a Krakкаи Töredékben épúgy van *i* hang (írva *i—y*), mint Sylvester műveiben, ellenben az 1531. évi kiadásban *i* mellett *e* is van, a mi nem Sylvester nyelve.

Különösen fontos azonban, ha az irodalmi *é* helyén álló *i*-t az idő- és módjelekben figyeljük meg. Ki van mutatva, hogy Sylvester a praeteritumban és a feltételes módban a tárgyias ragozású magashangú (pl. *szeretni*), valamint az *ikes* igéket (pl. *esküdni*) a következőkép ragozta:

szeretím	szeretním	esküvím	eskünním
szeretíd	szeretníd	esküvíl	eskünníl
szereté	szeretné	esküvék	eskünnék
szeretők	szeretnők	esküvínk	eskünnínk
szeretítek	szeretníték	esküvítek	eskünníték
szeretéek	szeretnék	esküvének	eskünnének ²

Az alanyi ragozású praeteritumban pedig az első személyben *i* van, Sylvesternél tehát: *szeretík*. E ragozás olyan következetesen van meg Sylvester műveiben (lásd Magy. Nyelv. V. 345. Trócsányi Z. cikkkét), hogy ellene való vétség egyetlen egyszer sem fordul elő. S mit látunk a Krakкаи Töredékben és az 1531. évi kiadásban?

Krakкаи Töredék

1531. évi kiadás

Myth *zygyenlenyk*

Myth *zegyenlenyk*.

Hogy *kelynk* yly hamar

Hogy *klenek* yly hamar

Vtolsoth *hallyk*

Utolsoth *hallek*.

Myth *fogadnyk* fel

Myth *fogadnyk* fel.

¹ Az első adat a Krakкаи Töredékből, a második az 1531. évi kiadásból való.

² Itt jegyzem meg, hogy Dévai Biró Mátyás e ragozásban az *i* helyén *é*-t, *é* helyén pedig *e*-t (nyílt hosszú *é*) használ (írva előbbi esetben *é*, utóbbiban *e*.) Lásd Melich, Orth. Vng. 19., 20. lap.

Lieber laß mich zu rhy.
 Proße eye nye gabay mie.
 Kyrlē ne haborgass.

G *Non pudet te asine?*

Du esel schamstu dich nicht.
 O sle nye fromass sye.
 Nlem zygyenlede the zamaar.

H *Cuius me pudeat?*

Wes sal ich mich schamen.
 Roge sie mam fromac
 Myth zegyenlenyē.

G *In malam tuam stertre.*

Zu schlaffen an den hellen tag.
 Spac taē dlygō na dzien
 Enne naygy ydeyglenn alonnōd.

H *Quotam horam fouuit.*

Wie viel hat es geschlagen.
 Wiele bilzegar.
 Saany hora wagyon.

G *Iam imminet prima.*

Es wird yetz eyns schlagen.
 Juz badzie iedne bil.
 Ymmar mayd elseo lezen.

G *Adhuc parum dormiam.*

Ich wil noch eyn kleyn schlefflin
 Jesze trofke zasne. *Cehum.*
 Neegh alozom eggy teweseth.

B ij

G *Quia surgis piger?*
 Sauler wiltu nicht anffstehen.
 Lemivy nie chcess wstac
 Seoth hogy nem kelz fel the resth

H *Quomodo tam cito?*
 Warumb so bald.
 Czemu tak rychlo.
 Hogy klenet yly hamar.

G *Mox fuisse te exanimero.*
 Mit ein prügel willich dich bald aus
 Wnet cye obudz palica. Cffwecke
 Maid en thiged bothwal keoltelet fel

H *Iam surgo, parca precor.*
 Yetz stehe ich auff ich pit werschon
 Juzcy wstaje/prosz cye szanny mie.
 Im fel telet/haggy el tyilet.
 Dumitur ad scholam.

Dialogus VII.

HANNO IOANNES.

H *Heu quid facimus?*
 Awe was thun wir?
 Ach go szynimy.
 Hallode mych rhyzeront.

I *Cur sic uoaseras.*
 Was schreistu also.
 Czemu tak wolasz
 Mijeth yl igyen tyaltaz.

Ez összehasonlításból ismét az derül ki, hogy a Krakкаи Töredék, hiven Sylvester többi műveiben való használathoz, hibátlan, ellenben az 1531. évi kiadásban *i* helyén *é* is van (írva *e*), a mi nem Sylvester nyelvéből való.

D) Eltérések a nyomdai kiállításban. A két műnek, a Krakкаи Töredéknek és az 1531. évi kiadásnak más-más a tördelése is. Hogy erről kiki meggyőződhessek, az 1531. évi kiadás *B*₁₁ levél *a*) és *b*) oldalát mellékelem facsimilében. A ki ezt a két oldalt a Krakкаи Töredék megfelelő helyével egybeveti, látni fogja nemcsak a tördelésben való különbséget, hanem meggyőződhetik az *A*), *B*), *C*) alatt mondottak helyességéről is.

Ha már most mindazt, a mit eddig a Krakкаи Töredék és az 1531. évi kiadás egymáshoz való viszonyáról mondtam, figyelembe veszem, azt kell mondanom, hogy Sylvester *nyelve érintetlenül a Krakкаи Töredékben van meg, az 1531. évi kiadásban pedig Sylvester nyelvén kívül más magyar író nyelvjárása is föllelhető*. Ezt csak úgy lehet értelmeznünk, ha azt mondjuk, hogy a *Krakкаи Töredék a régibb*, Sylvester által fordított s ő maga által sajtó alá rendezett szöveg, míg az 1531. évi kiadást e régibb kiadásból más valaki, a ki *é-ző* nyelvjárást beszélt, rendezte *újából* sajtó alá. Ha a vilnai példány előkerül s ez a példány ép, tehát címlapja is van, bizton hiszem, hogy az *újából* (= denuo) való kiadás már a címlapon is jelezve van.

Minthogy már most kiderült, hogy a *legrégibb magyar nyomtatvány a Krakкаи Töredék*, az a kérdés, melyik évből való lehet. Erre ezeket mondhatom:

Sylvester 1526 okt. 26-án a krakkai egyetem hallgatója, itt volt még 1527 máj. 3-án s valószínűen addig az ideig, a míg a wittenbergai egyetemre be nem iratkozott, a mi 1529 jul. 31-én történt, 1532-ben ismét Krakkóban volt (lásd minderre Dézsi L.: Heyden S. 9. és 10. lapját). Az eddigi megállapítás szerint, a mely azonban véglegesnek nem mondható, Heyden latin-német műve először 1528-ban jelent meg. E szerint a Krakкаи Töredék ennél az évnél régibb nem lehet. Nem lehetetlen azonban, hogy e kétnyelvű kiadást a latin-német-lengyel-magyar kiadás nem soká követte s miként Calepinus szótárában, itt is a magyar rész a lengyellel együtt egyszerre látott napvilágot, a mi akár 1528-ban, akár 1529-ben megtörténhetett.

Azt, hogy a Krakкаи Töredék 1531 (illetőleg 1533) után nem jöhetett ki a sajtó alól, még egy tipografiai dologból is következtetem. Az 1533 után megjelent Vietor-féle krakkai magyar nyomtatványokban s majd példájuk után a másutt megjelentekben is az *ę* betű fordul elő (v. ö. Komjáthy Ben.: Zenth Pál levelei, Dévai: A tíz par. *ę* stb., lásd Melich, Orth. Vng. 7. lp.), a mely betű az 1533-ban és 1533 előtt nyomtatott művekben nincs meg. Sylvester Új-testamentomában is előfordul az *ę* a zárt *é* jelölésére (a nyílt *é*—*ê*). Heyden magyar szövegében nincs *ę* betű, itt a zárt *é*-t Sylvester *ee*-vel (v. ö. a *meegh* szót), a nyílt *é*-t pedig *e*-vel jelöli (v. ö. *kethsygh*, *en*, *ewethpelyehnel* stb.). Ha a Krakкаи Töredék 1531, illetőleg 1533 után jelent volna meg, benne a Vietor-féle krakkai nyomtatványok *ę*-jének, a melyet Sylvester is használt, elő kellene fordulnia. Minthogy pedig ez az *ę* nem fordul elő benne, ez is támogatja azt a föltevésemet, hogy a Krakкаи Töredék az 1533., illetőleg 1531. évnél régibb nyomtatvány.

Végeredményül tehát kimondhatom a következőket:

Heyden Sebald «Formulae colloquiorum puerilium» czimű latin-német művét, melynek eddigi tudomásunk szerint legrégibb kiadása 1528-ban jelent meg Nürnbergben, Erdősi Sylvester János fordította magyarra. Valószínű, hogy a magyar kiadás a lengyelrel egyszerre jelent meg. Erdősi Sylvester fordítását, nyelvét hibátlanul a Krakкаи Töredék őrizte meg, ebből készült az 1531. évi kiadás, a mely így második kiadás. A Krakкаи Töredék 1528—1531 közt jelent meg, Sylvester életrajzi adatai alapján azonban valószínű, hogy a megjelenés éve 1528 vagy 1529. Mindezek alapján tehát állítjuk, hogy a *legrégibb magyar nyomtatott könyv a Krakкаи Töredék*, melynek hasonmását ép ezért értekezésünkhöz mellékeljük.